

trakt
królewsko
cesarski

SZLAK DZIEDZI CTWA ŻY DOW SKIĘGO

POZnań*

Poznań może poszczycić się wielowiekową tradycją współistnienia dwóch kultur – chrześcijańskiej i żydowskiej. W stolicy Wielkopolski wyznawcy judaizmu pojawili się już w okresie poprzedzającym lokację miasta – obecni byli oni na dworze miejscowych władców piastowskich.

Gdy w XIII wieku wytyczano ulice średniowiecznego Poznania, Żydom przypadła do zamieszkania jego północna część. Odtąd dzieje tutejszej gminy ściśle wiązały się z historią miasta. Przez następne stulecia była ona jedną z największych i najstawniejszych wspólnot w całej Rzeczypospolitej.

W okresie zaborów Poznań przez długi czas był ważnym ośrodkiem życia żydowskiego w Prusach. Miejscowi wyznawcy judaizmu pełnili rolę pomostu między żydowskim kulturowym wschodem i zachodem. Korzystając z przyznanego im przez państwo pruskie równouprawnienia, przyczynili się do rozwoju kultury polskiej i niemieckiej. Mimo że z czasem zbliżyli się do tej ostatniej, nie utracili przy tym własnej tożsamości.

I wojna światowa zburzyła dotychczasowe stosunki panujące w Poznaniu. Po odzyskaniu niepodległości w miejsce dobrze sytuowanej społeczności żydowskiej, która w większości wyemigrowała do Niemiec, do miasta przybyli ubożsi Żydzi z ziem dawnych zaborów rosyjskiego i austriackiego. Gwałtowny kres życiu wspólnoty żydowskiej w Poznaniu położył wybuch II wojny światowej. Tragedia Holokaustu przyniosła upadek gminy i zatarła wiele śladów wielowiekowej obecności Żydów w mieście.

NA DWORZE PIASTÓW

- **oś Traktu Królewsko-Cesarskiego**
trasa oznakowana symbolem Traktu pomaga orientować się w przestrzeni miasta
- **linia tramwajowa na Trakcie Królewsko-Cesarskim**
tramwaj ułatwia szybkie przemieszczanie się w poszczególne obszary Traktu
- **koło ratunkowe**
panele informacyjne prezentują plan i opis obszarów Traktu
- **informacja turystyczna**

1 RELACJA IBRAHIMA IBN JAKUBA

W połowie X wieku potężny gród poznański był jednym z głównych ośrodków dynamicznie rozwijającego się państwa Piastów. Do najstarszych źródeł informacji o ziemiach polskich należy relacja żydowskiego kupca i podróżnika z hiszpańskiej Tortosy, Ibrahima ibn Jakuba.

W relacji Ibrahima ibn Jakuba znalazły się m.in. informacje, jak Słowianie budowali swoje grody. Przekrój wału grodowego z czasów Mieszka I można zobaczyć w Rezerwacie Archeologicznym Genius Loci.

Pisał on o największym spośród krajów słowiańskich, na którego czele stał potężny „król północy” – Mieszko I. O pierwszych żydowskich przybyszach w państwie Piastów wiadomo niewiele. Przyjmuje się, że napływali oni zarówno z zachodu, jak i ze wschodu. Byli kupcami przemierzającymi szlaki handlowe; często także uciekali przed prześladowaniami, do których dochodziło w innych częściach Europy. Zarówno dla jednych, jak i drugich ziemie polskie nie były wówczas jeszcze miejscem osiedlenia się na stałe.

2 MENNICE ŻYDOWSKIE

Wraz z rozwojem państwa Piastów wzrosła liczba informacji świadczących o obecności na jego terenie Żydów. Przybywali oni do najważniejszych grodów leżących na szlakach handlowych i osiedlali się w bezpośredniej bliskości rezydencji książęcych. Wiązało się to ze stopniowo upowszech-

3

Żydzi zaznajomieni z gospodarką pieniężną i mechanizmami rynkowymi wspierali księcia w poprawie funkcjonowania państwowego skarbu.

niającym się od połowy XII wieku na ziemiach polskich systemem wymiany pieniądza. Ówczesny władca Wielkopolski, Mieszko III Stary, zapoczątkował w swoim księstwie

bicie monet z napisami hebrajskimi, co wskazywało na obecność w jego otoczeniu żydowskich mincerzy. Jedną z książęcych mennic znajdowała się prawdopodobnie również w Poznaniu, w pobliżu książęcego *palatium*.

3 STATUT BOLESŁAWA POBOŻNEGO

Sytuację prawną osiedlających się na ziemiach polskich Żydów określił w wydanym w 1264 roku statucie wielkopolski książę Bolesław Pobożny. Władca ten wzorował się na podobnych dokumentach wystawianych przez panujących w innych państwach, jego przepisy opierały się jednak głównie na polskim prawie

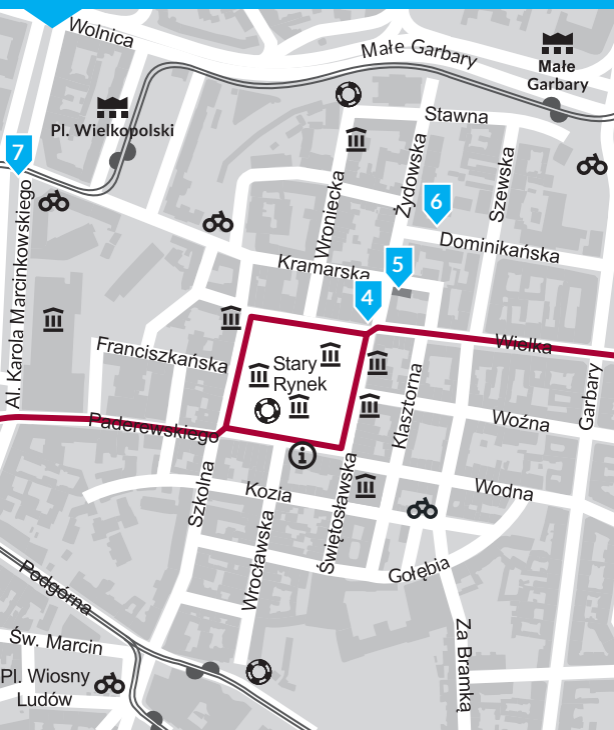

4

Bolesław Pobożny został pochowany w poznańskiej katedrze.

zwyczajowym. Statut podporządkowywał Żydów książęcej jurysdykcji. Zapewniał im wolność osobistą, ochronę mienia oraz swobodę wyznania. Szczegółowo regulował też kontakty wyznawców judaizmu z ludnością chrześcijańską. Był to pierwszy polski akt prawny, który zabraniał wnoszenia przeciwko Żydom bezpodstawnych oskarżeń o dokonywanie mordów na tle rytualnym. Znaczenie przywileju Bolesława Pobożnego polegało również na tym, że jego obowiązywanie potwierdzali i rozszerzali kolejni polscy monarchowie.

W WIELOKULTUROWEJ RZECZYPOSPOLITEJ

- oś Traktu Królewsko-Cesarskiego
- linia tramwajowa na Trakcie Królewsko-Cesarskim
- koło ratunkowe
- informacja turystyczna
- stacja Poznańskiego Roweru Miejskiego
- muzeum

4 DAWNA DZIELNICA ŻYDOWSKA

W XIII wieku rozpoczął się w Polsce proces zakładania miast na prawie niemieckim. W 1253 roku książęta wielkopolscy, Przemysław I i Bolesław Pobożny, wspólnie lokowali Poznań na lewym brzegu Warty. Do miasta napłynęła ludność, która dzięki nadaniu jej szczególnych praw i obowiązków stworzyła nową warstwę społeczną – mieszczaństwo.

Spółeczność żydowska zasiedliła północną część średniowiecznego Poznania, w rejonie dzisiejszych ulic Żydowskiej, Szewskiej i Mokrej.

W grupie osadników byli też Żydzi, którym z tytułu podległości wobec księcia i odmienności religii nie przysługiwały jednak prawa do udziału w miejskim życiu publicznym. Tworzyli oni wspólnotę zorganizowaną w formie gminy. Trudnili się przede wszystkim handlem i rzemiosłem. Według tradycji pierwsza poznańska synagoga powstała w drugiej połowie XIV wieku przy skrzyżowaniu obecnych ulic Dominikańskiej i Szewskiej. W XV wieku do gminy żydowskiej należał cmentarz, mykwa oraz szkoła religijna.

5 LEGENDA O TRZECH HOSTIACH – KOŚCIÓŁ NAJŚWIĘTSZEJ KRWI PANA JEZUSA

Średniowieczna Polska nie była krajem w pełni bezpiecznym dla Żydów. Podobnie jak w innych częściach Europy, padali oni ofiarą oskarżeń, które niekiedy przeradzały się w antyżydowskie tumulty. W Poznaniu zarzuty wobec wyznawców judaizmu przybrały postać legendy o profanacji hostii. Według różnych przekazów, trzy hostie wykradzione z kościoła dominikańskiego przy ulicy Szewskiej miały zostać zbezczeszczone, a następnie w cudowny spo-

Barokowe polichromie w kościele Najświętszej Krwi Pana Jezusa przedstawiają sceny z poznańskiej legendy o trzech hostiach.

sób odnalezione na nadwarciańskich błoniach, gdzie w 1406 roku król Władysław Jagiełło ufundował kościół Bożego Ciała. W późniejszych latach winę za popełnione świętokradztwo zaczęto przypisywać Żydom. W miejscu rzekomej profanacji znajduje się obecnie kościół Najświętszej Krwi Pana Jezusa. Współczesne badania dowodzą, że legenda jest kompilacją antyżydowskich opowieści przekazy-

wanych w różnych krajach Europy Zachodniej. Do Poznania przynieśli ją prawdopodobnie karmelici trzewickowi, którzy sprawowali opiekę nad kościołem Bożego Ciała.

6 GASPAR DA GAMA

W połowie XV wieku urodził się w Poznaniu Gaspar da Gama, żydowski kupiec i podróżnik, który wiele lat swojego życia spędził w Indiach. Tam też w 1498 roku spotkał słynnego portugalskiego odkrywcę, Vasco da Gamę. Pojmany, a następnie uwolniony przez Portugalczyków, przyłączył się do ich wyprawy. W Lizbonie dokonał konwersji na chrze-

Gaspar da Gama służył w wielu wyprawach portugalskich jako tłumacz i znawca obyczajów panujących w Indiach.

ścijaństwo, a jego ojcem chrzestnym został Vasco da Gama, który przekazał Gasparowi swoje nazwisko. Dzięki znajomości Indii i znakomitym umiejętnościom nawigacyjnym Gaspar uczestniczył w wielu portugalskich wyprawach, które dotarły m.in. na Cejlon, Jawę i Sumatrę.

7 GOLEM

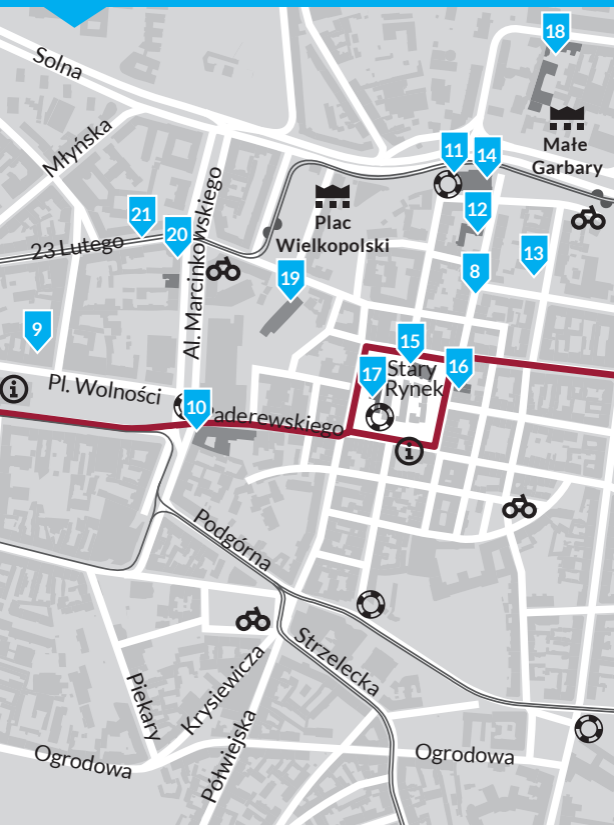
Najstąnniejszym z golemów – legendarnych istot stworzonych przez człowieka – był Golem praski. Tradycja łączy jego powstanie z działalnością poznańskiego rabina, uczonego i mistyka przełomu XVI i XVII wieku, Judy Loewa ben Bezalela, zwanego Maharalem. Z pomocą swych magicznych i ezoterycznych zdolności miał on ulepić z gliny Golema, aby

Współczesnym wyobrażeniem legendarnego Golema jest rzeźba czeskiego artysty, Davida Černego, która znajduje się na Alejach Marcinkowskiego.

służył ludności żydowskiej do obrony przed jej wrogami. Maharal uznawany jest za jednego z największych znawców Talmudu w dziejach judaizmu. Za jego czasów Poznań stał się znaczącym ośrodkiem żydowskiej myśli filozoficznej. W 1597 roku Maharal został rabinem w Pradze, gdzie kontynuował swoje studia aż do śmierci w 1609 roku.

OBLICZA NOWOCZESNOŚCI

- oś Traktu Królewsko-Cesarskiego
- linia tramwajowa na Trakcie Królewsko-Cesarskim
- koło ratunkowe
- informacja turystyczna
- stacja Poznańskiego Roweru Miejskiego
- muzeum

8 WIELKI POŻAR Z 1803 ROKU

Ciasna drewniana zabudowa i duża gęstość zaludnienia powodowały, że dzielnica żydowska była w przeszłości wielokrotnie trawiona przez pożary. Do najtragiczniejszego z nich doszło w 1803 roku. Rozpoczął się on na podwórzu jednego z żydowskich domów i szybko rozprzestrzenił na blisko połowę miasta. Żywiot pozbawił dachu nad głową około 600 Żydów. Większość z nich znalazła schronienie na pobliskim, zamieszkałym głównie przez Polaków, Chwaliszewie. W obliczu skali zniszczeń władze pruskie zezwoliły ludno-

Zabudowa dawnej dzielnicy żydowskiej charakteryzowała się ciasnymi, a zarazem malowniczymi zaułkami.

ści żydowskiej na osiedlanie się w innych dzielnicach miasta. Mimo to znaczna część społeczności postanowiła odbudować swoje domy. Śladem po tragicznych wydarzeniach jest obecny wygląd ulicy Żydowskiej, która swoją pierwotną szerokość zachowała jedynie na krótkim odcinku sąsiadującym ze Starym Rynkiem. Pozostała jej część jest znacznie szersza, ponieważ została na nowo wytyczona po pożarze.

9 CMENTARZ NA MUSZEJ GÓRZE

W XVI wieku poznańska gmina żydowska zawarła z proboszczem parafii św. Marcina umowę na dzierżawę tzw. Muszej Góry. W zamian za opłatę mogła użytkować teren, na którym założono cmentarz. Na początku XIX wie-

Stary żydowski cmentarz na Muszej Górze istniał do 1804 roku.

ku władze pruskie postanowiły rozbudować miasto. Na Muszej Górze wytyczono plac (dzisiejszy Plac Wolności), który miał być centrum nowego pruskiego Poznania. Jednocześnie zdecydowano o likwidacji starego cmentarza żydowskiego i założeniu nowego przy obecnej ulicy Głogowskiej. Wśród pruskich projektów zagospodarowania dawnej Muszej Góry znalazł się jeden szczególnie osobliwy. Zakładał

on budowę synagogi, której fasady miały zdobić piszczele i czaszki wydobyte z pobliskiego starego cmentarza, co – zdaniem autora projektu – nadałoby budowli ponadreligijny, ogólnoludzki sens symboliczny. Pomysł ten przeczył jednak zasadom judaizmu i nie został zrealizowany.

10 EMANCYPACJA POZNAŃSKICH ŻYDÓW

W pierwszych dziesięcioleciach panowania pruskiego poznańscy Żydzi byli całkowicie wyłączeni z udziału w życiu publicznym. Dopiero na mocy tymczasowego rozporządzenia z 1833 roku najzamożniejsi z nich, a także uczeni i artyści mogli ubiegać się o tzw. naturalizację, która pozwalała cieszyć się niektórymi prawami obywatelskimi. Do połowy XIX wieku proces ten miał jednak niewielki zasięg, a zakres przyjmowania kultury i języka niemieckiego przez poznańskich Żydów nie był znaczący. W 1848 roku, w czasie wydarzeń Wiosny Ludów, przedstawiciele miejscowej ludności żydowskiej poparli niepodległościowe postulaty polskie-

Siedzibą polskiego Komitetu Narodowego był poznański Bazar.

go Komitetu Narodowego. Ten zaś wydał odezwę, w której nawoływał do przyznania Żydom pełni praw obywatelskich. Dalszy przebieg powstania okazał się jednak niepomysłny dla sprawy polskiej i przyniósł porażkę. W następnych latach władze pruskie przyznały formalne równouprawnienie ludności żydowskiej. Odtąd wielu poznańskich Żydów wyraźniej zbliżyło się do kultury niemieckiej, utrzymując zarazem zgodne relacje z Polakami.

11 RABIN AKIVA EGER

W pierwszych dekadach XIX wieku poznańska gmina żydowska była drugą co do wielkości w państwie pruskim, jedynie nieznacznie ustępu-

Akiva Eger pozostawił po sobie sporą spuściznę intelektualną, a jego dzieła po dziś dzień studiują Żydzi zgłębiający tajniki wiary i prawa. Dla uhonorowania tych zasług jeden z poznańskich skwerów nosi obecnie imię Akivy Egera.

12

jąc wrocławskiej. Jej pozycja wzrosła z chwilą objęcia urzędu naczelnego rabina przez Akivę Egera. Odtąd żydowska szkoła talmudyczna (jesziwa) w Poznaniu stała się jedną z największych i najstawniejszych w Europie. Akiva Eger wykształcił całe pokolenia uczniów, którzy później przewodzili gminom w różnych częściach kontynentu. Był on powszechnie szanowanym autorytetem moralnym, w teorii i praktyce kierującym się dobrem drugiego człowieka.

12 DAWNE SYNAGOGI I ZAKŁAD FUNDACJI S.B. LATZA

Do początków XX wieku centrum życia religijnego poznańskiej gminy skupiało się w kwartale zamkniętym ulicami Żydowską, Mokrą i Wroniecką. Tam znajdowały się najstarsze domy modlitwy – Stara Synagoga (z przełomu XV i XVI wieku),

Na podstawie umowy zawartej w 1904 roku między poznańską gminą żydowską a fundacją im. S.B. Latza na miejscu starych synagog wzniesiono nowoczesną placówkę leczniczo-opiekuńczą, w której znajdowała się też sala modlitwena (*bet ha-midrasz*).

13

14

Nowa Synagoga (z przełomu XVI i XVII wieku) oraz Synagoga Nehemiasza (z XVIII wieku). Zostały one rozebrane w 1908 roku z powodu złego stanu technicznego. Na ich miejscu wzniesiono nową

siedzibę zakładu dla starców i znieдоłączniałych, który pierwotnie, pełniąc funkcję szpitala żydowskiego, znajdował się na narożniku ulic Wronieckiej i Stawnej. Jego fundatorem był poznański kupiec Salomon Beniamin Latz, który w 1829 roku przekazał znaczną część swojego majątku na pomoc ubogim. W ten sposób zapoczątkował działalność jednej z najbardziej zasłużonych żydowskich instytucji w Poznaniu.

13 DAWNE SYNAGOGI: GMINY BRACI I STOWARZYSZENIA PRZYJACIÓŁ DOBROCZYNNOSCI

W XIX wieku poznańska społeczność żydowska stawała się coraz bardziej zróżnicowana wewnętrznie. Wraz z poprawą sytuacji prawnej i materialnej nastąpił rozwój różnych form aktywności społeczno-religijnej. Wyrazem upowszechniania się wśród miejscowych Żydów idei postępowych

była wzniesiona w 1857 roku przy narożniku ulic Dominikańskiej i Szewskiej synagoga Gminy Braci. Sprawowano w niej liturgię zgodną z liberalnym nurtem judaizmu, przyjmującym w większym stopniu wpływy kultury niemieckiej. Skutkowa-

Obie synagogi zostały poważnie uszkodzone w czasie II wojny światowej, a następnie rozebrane.

ło to faktycznym podziałem społeczności poznańskich Żydów na dwie gminy: ortodoksyjną i reformowaną. W 1884 roku obok synagogi postępowej własną bóżnicę wybudowało Stowarzyszenie Przyjaciół Dobroczynności, które zajmowało się opieką nad chorymi.

14 DAWNA SYNAGOGA WIELKA

W 1907 roku z inicjatywy poznańskiej gminy ortodoksyjnej i stojącego na jej czele rabina Wolfa Feilichenfelda została wybudowana nowa synagoga. Zajęła ona miejsce dawnego szpitala S.B. Latza, który przeniesiono w miejsce rozebranego kompleksu starych synagog przy ulicy Żydowskiej. Projekt nowej bóżnicy wykonała berlińska firma Cremer & Wolffenstein.

Była to monumentalna budowla w stylu neoromańskim z licznymi akcentami orientalnymi. Stanowiła doniosły akcent w zabudowie Starego Miasta, a zarazem świadectwo aspira-

Synagoga Wielka określana była przez miejscowych Żydów mianem „czerwonej”, od koloru ścian zewnętrznych, które zbudowane były z czerwonej cegły.

cji miejscowej społeczności żydowskiej. Synagoga mogła pomieścić 1200 wiernych, a jej bogato zdobione wnętrze wykonane zostało dzięki ofiarności członków gminy.

15 ŻYDZI W POZNAŃSKIM ŻYCIU PUBLICZNYM

W połowie XIX wieku zmianie uległy zasady wyboru do poznańskiej rady miejskiej. By do niej kandydować, należało wykazać się odpowiednim majątkiem. Dla ludności żydowskiej, która dążyła do uzyskania pełnego równouprawnienia, obecność w radzie miejskiej dawała – obok prestiżu – nadzieję

17

na stopniowe znoszenie krępujących ją ograniczeń. Współ z radnymi niemieckimi i polskimi Żydzi budowali nowoczesny Poznań z brukowanymi ulicami, tramwajami, oświetleniem gazowym, elektrycznością i kanalizacją. Symbolem ich aktywnego udziału w życiu publicznym był pochodzący z rodziny żydowskiej nadburmistrz Poznania, Richard Witting. Za jego urzędowania na przełomie XIX i XX wieku miasto przeżywało okres niezwykle dynamicznego rozwoju.

W starym i nowym ratuszu urzędowali nadburmistrz Poznania, magistrat oraz rada miejska. W tej ostatniej do 1918 roku zasiadało ponad 80 radnych żydowskich, przedstawiciele zasłużonych rodów, m.in. Jaffé, Kronthalów i Jaretskich.

16 DOMY TOWAROWE

W XIX wieku poznańscy Żydzi ugruntowali swoją pozycję w życiu gospodarczym miasta. Wiedli prym w szczególności w przemianach, jakie zachodziły w miejscowym handlu. W historii zapisało się wiele znaczących rodów kupieckich: Kantorowiczów, Goldbergów czy Ephraimów. Dzięki nim w Poznaniu pojawiły się pierwsze nowoczesne domy towarowe, które zrewolucjonizowały dotychczasowy sposób prowadzenia handlu. W drugiej połowie XIX wieku większość

Żydowskie domy towarowe oferowały zróżnicowany asortyment, dzięki czemu sprawnie funkcjonowały i przynosiły swoim właścicielom znaczne zyski.

18

kamienic wokół Starego Rynku należała do rodzin lub przedsiębiorców żydowskich. W 1901 roku w jednej z nich Rudolf Petersdorff otworzył największy we wschodnich prowincjach państwa niemieckiego dom handlowy „w stylu paryskim” z odzieżą i obuwem. W szczycie swojego rozwoju zatrudniał on ponad 400 pracowników, głównie Polaków.

17 ANTYKWARIUSZE I KSIĘGARZE

Trudno przecenić rolę, jaką Żydzi odegrali w popularyzacji w Poznaniu czytelnictwa prasy i książek. Wielu z nich przyczyniło się w ten sposób do rozwoju kultury polskiej. W kamienicy przy Starym Rynku mieściła się księgarnia Ju-

liusza Adolfa Munka, który drukował m.in. dzieła Adama Mickiewicza, a także pierwszy w Poznaniu miesięcznik literacki. W pobliżu znajdował się słynny antykwariat naukowy Józefa Jolowicza. Jego właściciel był świetnym znawcą polskich starodruków. Jako pierwszy zinwentaryzował cenne zbiory znajdujące się w posiadaniu poznańskiego magistratu. Wielki wkład w kulturę polską włożyła również

drukarnia Ludwika Merzbacha. Drukowała ona dzieła polskich twórców, czasopisma, a także

Antykwariat Józefa Jolowicza mieścił się przy dawnym Odwachu na Starym Rynku.

popularne kalendarze. Ze względu na swoją propolską działalność Ludwik Merzbach popadał często w konflikty z władzami pruskimi, które stosowały wobec niego rozmaite szykany.

18 FABRYKA HARTWIGA KANTOROWICZA

Poznańscy Żydzi byli właścicielami wielu fabryk, które należały do najlepiej wyposażonych i najbardziej dochodowych zakładów przemysłowych nie tylko na terenie miasta, lecz całej Wielkopolski. Ponieważ wytwarzane w nich produkty cieszyły się doskonałą opinią, znajdowały nabywców także w wielu krajach europejskich, a niektóre zyskały nawet markę światową. Należała do nich

20 Licht der Posener Fabrik nach photographischen Aufnahmen

Właścicielem fabryki była słynna rodzina Kantorowiczów, której przyświecała dewiza umieszczona nad wejściem do jednej z siedzib firmy: „wszystko własnymi siłami”.

słynna „Fabryka Wódek i Likierów Hartwig Kantorowicz”, która swoje wyroby eksportowała m.in. do Chin, Brazylii i południowej Afryki. Ślady jej dawnej świetności można odnaleźć przy dzisiejszej ulicy Grochowe Łąki, gdzie mieściły się biura, hale produkcyjne i okazała kamienica mieszkalna właścicieli.

19 UCZENI I BADACZE

W tradycyjnym judaizmie zdobywanie wiedzy i rozwój duchowy były nieodłączną częścią codziennego życia. Zmiany społeczno-kulturowe zachodzące w XIX-wiecznym Poznaniu objęły również miejscową ludność żydowską. Pojawiła się wówczas grupa Żydów, dla których wiedza naukowa była bardziej atrakcyjna niż pisma religijne. Byli oni otwarci na kulturę i naukę otoczenia, w którym żyli – głównie niemieckiego, ale czasem też polskiego. Wśród żydowskich intelektualistów szczególną sławę zyskał lekarz i biolog, Robert Remak. Urodził się on w nieistniejącym już domu przy obecnej ulicy 23 Lutego. Ukończył Gimnazjum św. Marii Magdaleny, podjął studia w Berlinie, gdzie po latach uzyskał

W poznańskim archiwum, które mieściło się w pobliskim zamku na Wzgórzu Przemysła przez wiele lat pracował historyk i archiwista, Adolf Warschauer. Prowadził on badania nad historią Poznania i Wielkopolski, publikując na ten temat wiele cennych opracowań.

profesurę. Był twórcą nowoczesnej embriologii, odkrył m.in., że wszystkie komórki pochodzą od innych komórek. W okresie Wiosny Ludów aktywnie zaangażował się w walkę o prawa Polaków w państwie pruskim.

20 MECENASI I FILANTROPI

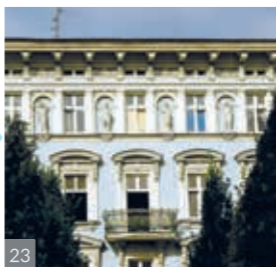
Na przełomie XIX i XX wieku wielu przedstawicieli zamożnych rodzin żydowskich udzielało się w lokalnej polityce i piastowało ważne stanowiska w magistracie. Dzięki temu mogli oni wpływać na kształt życia kulturalnego w mieście. Jedną z takich rodzin byli związani od pokoleń z Poznaniem Kronthalowie. Ich zainteresowa-

Fontanna Kronthala, choć w nieco zmienionej formie, do dzisiaj służy jako miejsce odpoczynku od miejskiego zgiełku.

nia i aktywność publiczna łączyły się przede wszystkim z kulturą niemiecką. Dążenie do zdobycia prestiżu i zmanifestowania równości z chrześcijańskim otoczeniem wy-

W pobliskiej kamienicy przy Alejach Marcinkowskiego 27 działała założona pod koniec XIX wieku Loża Kosmos, której członkami byli przeważnie bogatsi Żydzi. Organizacja ta angażowała się przede wszystkim w działalność charytatywną.

rażało się m.in. poprzez mecenat na polu sztuk pięknych. Gustaw Kronthal, znany poznański kupiec i społecznik, założył fundację miejską, która gromadziła środki finansowe na zakup dzieł sztuki dla Muzeum Cesarza Fryderyka III (dzisiejsze Muzeum Narodowe). On też ufundował w reprezentacyjnym punkcie miasta, przy obecnych Alejach Marcinkowskiego, fontannę z żabami.

21 SZTUKMISTRZ BELLACHINI

Przez wiele lat z Poznaniem związany był jeden z najbardziej znanych europejskich iluzjonistów drugiej połowy XIX wieku, Samuel Berlach. Pochodził on z żydowskiej rodziny, z którą jako dziecko przybył do stolicy Wielkopolski. W młodości wyemigrował do Ameryki, z której jednak szybko powrócił. Przypadkiem znalazł się w Portugalii, gdzie dołączył do jednego z taborów cygańskich. Wówczas nauczył się wielu sztuczek magicznych, które po po-

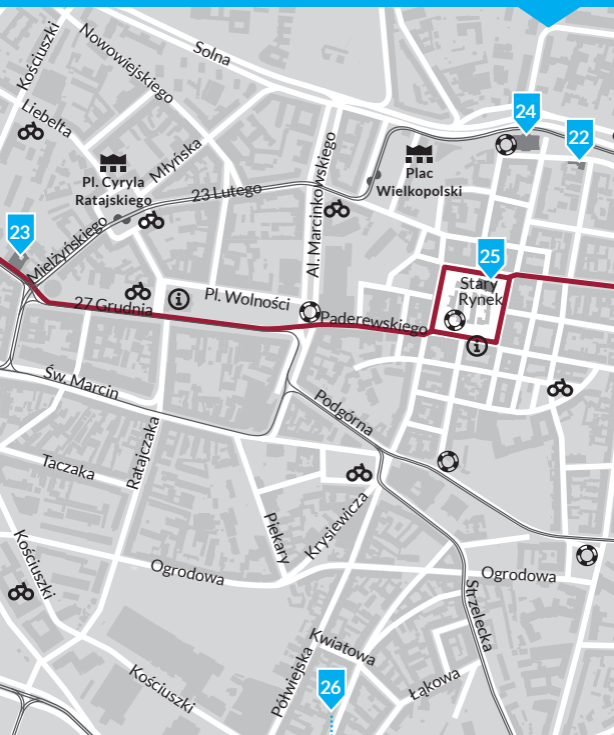

W czasie swoich pobytów w Poznaniu Bellachini zatrzymywał się w mieszkaniu przy ulicy Fryderykowskiej (obecnie 23 Lutego).

wrocie do Niemiec prezentował na jarmarkach, w kawiarniach i teatrach. Z czasem przyjął sceniczny pseudonim „Bellachini”. Na jednym z jego występów obecny był król pruski Wilhelm I, który wziął udział w sztuczce z piórem piszącym tylko na rozkaz Bellachiniego. Wręczając mu kartkę papieru i pióro, magik poprosił monarchę, by napisał na niej: „Bellachini jest moim nadwornym sztukmistrem”. Odtąd hasło to reklamowało występy iluzjonisty, z którymi pojawiał się on również w Poznaniu.

TRUDNY WIEK XX

- oś Traktu Królewsko-Cesarskiego
- linia tramwajowa na Trakcie Królewsko-Cesarskim
- koło ratunkowe
- informacja turystyczna
- stacja Poznańskiego Roweru Miejskiego
- muzeum

22 SIEDZIBA ZARZĄDU GMINY

Budynek zarządu gminy wzniesiono na początku XX wieku. W latach międzywojennych mieściły się w nim m.in. biblioteka, szkoła religijna, biura różnych żydowskich organizacji oraz mieszkania. Wskutek masowej emigracji do Niemiec po I wojnie światowej liczba Żydów w Poznaniu znacznie się zmniejszyła. Budynek władz gminnych, synagogi oraz inne budowle związane z życiem żydowskim w mieście były już tylko relikdami minionej świetności. W latach trzydziestych XX wieku Poznań był prawie jednolity pod względem wy-

Historyczny gmach jest obecnie siedzibą poznańskiej gminy żydowskiej. Po prawej stronie drzwi wejściowych znajduje się niewielki pojemnik z pergaminem zawierającym fragmenty Tory – tzw. mezuza.

25

znaniowym i narodowościowym. Był to również czas narastającego w Polsce kryzysu ekonomicznego. Niezadowolenie części społeczeństwa zwracało się przeciwko mniejszościom narodowym. Wzrost negatywnych nastrojów w Poznaniu był szczególnie odczuwalny na uniwersytecie, na którym dochodziło do antyżydowskich ekscesów. Mimo pogarszających się warunków życia, Żydzi starali się rozwijać inicjatywy społeczne, gospodarcze i kulturalne. Wydawali także własną prasę.

23 LILLI PALMER

W 1914 roku w Poznaniu na świat przyszła Lilli Marie Peiser, która po latach przyjęła sceniczne nazwisko Palmer. Była córką aktorki teatralnej, Rose Lissmann i Alfreda Peisera, naczelnego lekarza szpitala tutejszej gminy żydowskiej. Po zakończeniu I wojny światowej Peiserowie, jak wielu poznańskich Żydów, przenieśli się do Berlina. Tam Lilli Palmer uczęszczała do studium teatralnego. Po dojściu nazi-

26

stów do władzy w Niemczech rozpoczęły się represje wobec aktorów żydowskiego pochodzenia. Lilli Palmer wyemigrowała do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii, gdzie

Lilli Palmer pierwsze lata swojego życia spędziła w kamienicy przy dzisiejszej ulicy Fredry.

grała m.in. u Alfreda Hitchcocka. Po II wojnie światowej wyjechała do USA. Tam zagrała w wielu produkcjach filmowych zaliczanych do klasyki kina amerykańskiego. Zdobyła nagrodę Złotego Globu za film „But Not for Me”. Odnosiła sukcesy na nowojorskim Broadwayu, a także w powojennej Europie. Lilli Palmer zmarła w 1986 roku. Jej nazwisko na trwałe zapisało się w historii światowego kina i teatru.

24 PROFANACJA SYNAGOGI

Wybuch II wojny światowej stanowił tragiczną cezurę dla mieszkańców Poznania. Dla większości tutejszych Żydów wkroczenie wojsk niemieckich we wrześniu 1939 roku dało początek katastrofie – konfiskatom mienia, przymusowym wysiedleniom, niewolniczej pracy, transportom do obozów zagłady i masowej eksterminacji. Wojnę przeżyło zaledwie kilkudziesięciu spośród nich. W celu całkowitego zatarcia śladów obecności Żydów w Poznaniu Niemcy systematycznie niszczyli synagogi, cmentarze i inne obiekty kultury żydowskiej. Ostatnie nabożeństwo w poznańskiej Synagodze Wielkiej odprawiono 9 września 1939 roku. W kwietniu 1940 roku po symbolicznym przemarszu przez miasto niemieckich oddziałów i członków partii nazistowskiej z kopuły synagogi usunięto Gwiazdę Dawida. Bu-

Sprofanowany i okaleczony budynek poznańskiej synagogi już nigdy nie odzyskał pierwotnych funkcji religijnych.

27

dynek został przekształcony na pływalnię dla żołnierzy Wehrmachtu. Całkowicie zniszczono jego wnętrze, uproszczono bryłę i rozebrano kopułę. W tej formie dawna synagoga zachowała się do dzisiaj i przypomina o tragedii, jaka w XX wieku spotkała poznańskich Żydów.

25 MOWY HIMMLERA

W czasie niemieckiej okupacji Poznań był stolicą Kraju Warty, okręgu, któremu wyznaczono rolę „wzorcowej prowincji” III Rzeszy. Podstawowymi metodami stosowanymi przez władze nazistowskie wobec obywateli polskich, chrześcijan oraz Żydów były terror i przymusowa deportacja. Na początku paździer-

28

Najprawdopodobniej obie mowy zostały wygłoszone w nieistniejącej już tzw. sali złotej, która mieściła się na drugim piętrze poznańskiego ratusza.

nika 1943 roku do Poznania przybył Reichsführer SS i zwierzchnik tajnej policji, Heinrich Himmler. W trakcie dwóch spotkań z kadłą dowódczą SS i NSDAP wygłosił tajne mowy, których tematem była sytuacja na wschodzie podbitej przez Niemców Europy. Stojąc przed zaufanymi współpracownikami i podwładnymi, Himmler otwarcie wspominał o przeprowadzanej masowej eksterminacji ludności żydowskiej. Poznańskie mowy należą do kluczowych świadectw historycznych potwierdzających, że Holocaust był skutkiem zaplanowanej polityki nazistowskich Niemiec. Jako materiał dowodowy zostały one włączone do akt procesu norymberskiego.

26 OBOZY PRACY PRZYMUSOWEJ DLA ŻYDÓW

W wyniku realizacji niemieckich planów wyniszczenia ludności żydowskiej Poznań stał się w latach 1940-1943 wielkim obozem pracy przymusowej. Darmowa siła robocza miała posłużyć przebudowie Kraju Warty zgodnie z ideami nazistowskimi. W Poznaniu i wokół niego powstało kilkadziesiąt obozów i podobozów przeznaczonych dla więźniów żydowskich. Miejscowa ludność polska starała się z narażeniem własnego życia wspierać osadzonych, dostarczając im leki, żywność i ciepłą odzież. Centralną funkcję w systemie obozowym odgrywał obóz utworzony w maju 1941 roku na Stadionie Miejskim przy ulicy Dolna Wilda. Osadzono w nim około 1000

W 1983 roku odsłonięto pomnik upamiętniający ofiary hitlerowskiego obozu pracy dla Żydów na Stadionie Miejskim, o czym informują inskrypcje w języku polskim oraz jidysz.

29

więźniów, których wykorzystywały prywatne przedsiębiorstwa niemieckie. W obozie panował terror, szerzyły się choroby i głód. Na stadionie Niemcy przeprowadzali publiczne egzekucje, których do zamknięcia obozu w sierpniu 1943 roku wykonano ponad 100.

CENTRUM INFORMACJI TURYSTYCZNEJ

Stary Rynek 59/60
1.10.-30.04.: pon.-pt. g. 10-18,
sob.-niedz. g. 10-17;
1.05.-30.09.: pon.-pt. g. 10-20,
sob.-niedz. g. 10-18;
tel. +48 61 852 61 56
www.poznan.pl/cim

MIASTECZKO POZNAŃ PISMO SPOŁECZNO- KULTURALNE

www.miasteczkopoznan.pl

WIRTUALNY SZTETL

www.sztetl.org.pl/pl/city/poznan

POZNAŃSKA FILIA ZWIĄZKU GMIN WYZNANIOWYCH ŻYDOWSKICH W RP

ul. Stawna 10
www.poznan.jewish.org.pl

trakt
królewsko
cesarski

Z nami na pewno dotrzesz do celu!

Wyruszysz na szlaki, które zaprowadzą Cię do najciekawszych zakątków Poznania. Pomocna będzie w tym: seria folderów, strona internetowa i przewodnik.

.....

brama
poznania
ichtot

Zwiedzanie Traktu Królewsko-Cesarskiego rozpocznij od BRAMY POZNANIA. To pierwsze w Polsce centrum interpretacji dziedzictwa. Tu otwiera się droga do przeszłości miasta. www.bramapoznania.pl

.....

Jeśli masz ograniczoną ilość czasu, skorzystaj ze szlaków głównych (Ostrów Tumski, Stare Miasto i Śródmieście).

.....

Jeśli zainteresowały Cię prezentowane opowieści, skorzystaj dodatkowo ze szlaków uzupełniających (Śródka / Chwaliszewo, Wzgórze św. Wojciecha / Piaski / Grobla, szlaki śródmiejskie) lub tematycznych.

.....

Wszystkie informacje dostępne na stronie www.trakt.poznan.pl, przystosowanej także do urządzeń mobilnych.

OPUBLIKOWANO NAKŁADEM:

Centrum Turystyki Kulturowej TRAKT
ul. Gdańska 2, 61-123 Poznań
www.trakt.poznan.pl • facebook.com/trakt.poznan

TEKST: Maciej Moszyński

PROJEKT GRAFICZNY: Wojciech Walasiak, Piotr Łysakowski

ZDJĘCIA: Biblioteka Uniwersytecka (1 – okładka, 13, 15, 16, 19, 20, 21, 24); Piotr Walichnowski (2); Biblioteka Narodowa Polona (3, 5, 12); Jarosław Tritt (4, 6, 8, 11, 14, 22, 23, 25, 26, 29); Wikimedia Commons (7); Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu (9, 18, 28); Archiwum Państwowe w Poznaniu (10); „Ostdeutscher Beobachter” 1940 (27).

PLAN: Marcin Dzbanuszek na podstawie mapy GEOPOZ.

© COPYRIGHT CTK TRAKT 2017

trakt
królewsko
cesarski

Podążaj szlakiem, którym przemierzało czterdzieści pokoleń mieszkańców Poznania. Dotrzesz do miejsc, w których zapisane są zaskakujące opowieści. Spotkasz świadków historii miasta: zabytki i postacie z przeszłości. Poznasz przypadki z życia ludzi, którzy swoimi ambicjami, marzeniami i potrzebami zbudowali dzisiejszy Poznań. Jak udało im się to zrealizować?

Historia pokazuje, że jesteśmy stworzeni do działania. Bezustannie zmieniamy siebie i nasze otoczenie. Wyznaczamy nowe cele i do nich zmierzamy. Tylko taką drogą można zejść daleko i sięgnąć po koronę.

POZnań*